

кий уровень владения им является одним из «надежных доказательств пригодности человека для решения государственных задач» [4, с. 82].

Следовательно, для повышения речевой культуры в обществе в целом первоначально необходимо повышение языковой компетенции и речевой культуры лиц, продуцирующих спонтанную речь для широкой аудитории. В высших учебных заведениях одним из возможных способов достижения указанной цели может быть использование на занятиях по культуре речи современных аутентичных аудиоматериалов с последующим их анализом и выполнением студентами специально разработанных преподавателем заданий. Подобный подход представляется эффективным и при организации курсов по оптимизации делового общения для сотрудников различных организаций и предприятий.

Литература

1. Авина, Н.Ю. В какую сторону думать? : о культуре русской речи студентов-билингвов в ситуации языкового контактирования / Н.Ю. Авина // Труды Ин-та русского языка им. В.В. Виноградова. – М., 2017. – Вып. 13. – С. 13–20.
2. Головин, Б.Н. Основы культуры речи : учеб. для вузов / Б.Н. Головин. – М. : Высшая школа, 1988. – 320 с.
3. Моя позиция. Академик Александр Лукашанец: белорусский язык доказал свою самостоятельность [Электронный ресурс] / Информационный городской портал «Минск-Новости». – Режим доступа: <https://minsknews.by/moya-pozitsiya-akademik-aleksandr-lukashanets-belorusskiy-yazyik-dokazal-svoyu-samostoyatelnost>. – Дата доступа: 09.10.2018.
4. Мякшева, О.В. Государственный (литературный) русский язык: обязательные и возможные сферы его использования, нормы и реальный узус / О.В. Мякшева, О.Б. Сиротинина // Труды Ин-та русского языка им. В.В. Виноградова. – М., 2017. – Вып. 13. – С. 82–88.
5. Павел Лекант: Небрежность провоцирует безграмотность речи [Электронный ресурс] / Информационный портал фонда «Русский мир». – Режим доступа: https://www.russkiymir.ru/publications/200821/?phrase_id=245484. – Дата доступа: 18.10.2018.

H.B. Паляшчук

(загадчык аддзела гісторыі беларускай мовы
Цэнтра даследаванняў беларускай культуры,
мовы і літаратуры НАН Беларусі)

ФОРМУЛЫ З КАМПАНЕНТАМ МИЛОСТЬ У ПОЛАЦКІХ ДАКУМЕНТАХ

Сярод даследчыкаў гістарычнай стылістыкі прызнанай з'яўляецца думка аб тым, што формулы – канструкцыі з адносна пастаянным лексічным складам, граматычнай структурай, з'яўленне і выкарыстанне якіх абумоўлена наяўнасцю ў тэкстах пэўнай жанравай разнавіднасці ідэнтычных ці падобных сітуацыйных схем і традыцыі іх афармлення, – забяспечваюць камунікатыўную дакладнасць дакументаў, таму, па

меркаванні В.Я. Дзярагіна, адносяща да яскравых і істотных маркераў дзелавога стылю [2, с. 5]. У беларускім дыяхранічным мовазнаўстве сёння маеца дастатковая крыніцазнаўчая база для навуковага апісання і асэнсавання формул, адметнасцей іх слоўнага напаўнення, будовы, функцыяновання ў старабеларускай дзелавой пісьменнасці.

У даследаваных намі помніках гэтай стылявой разнавіднасці, розных у жанравых, храналагічных, лакальных адносінах, вылучаны формулы двух тыпаў [4]:

формулы, якія адлюстроўваюць уяўленні складальнікаў і перапісчыкаў документаў пра стварэнне документнага тэксту пэўнага жанру. Яны з'яўляюцца паказчыкамі межаў той ці іншай часткі (клаўзы / сэнсавага блока) тэксту, забяспечваюць кампазіцыйную стройнасць і паслядоўнасць выкладу яго зместу, садзейнічаюць паскарэнню працэсу яго падрыхтоўкі;

формулы, якія ілюструюць нормы маўленчага этикету – зводу нормаў і правіл, на аснове якіх گрунтуюцца вусныя і пісьмовыя зносіны (у нашым выпадку дзелавыя пісьмовыя зносіны). У гэтым сэнсе этикетныя формулы – інструментарый для выканання гэтых правіл, набор адзінак, розных па структуры, якія служаць для ўстанаўлення і забеспячэння контакту паміж камунікантамі (г.зн. яны выконваюць фатычную функцыю), для аказання ўздзеяння на адрасата, прыцягнення прыхільнасці да сябе (г.зн. выконваюць прагматычную функцыю); яны абмежаваны ва ўжыванні, паколькі не паказальныя для агульнадзяржаўных юрыдычных кодэksаў, напрыклад, Статутаў Вялікага Княства Літоўскага 1529, 1566, 1588, “Трыбунала абывацелям Вялікага Княства Літоўскага”, “Вісліцкага статута”, “Судзебніка Казіміра”, у першую чаргу фіксуюцца ў дакументах, адрасаваных канкрэтнай асобе / групе асоб, чым звяртаецца ўвага на персанальную накіраванасць паведамлення. А.А. Чашчына заўважыла, што выкарыстанне моўных сродкаў этикетнага характару ў дакументах прызначана “падкрэсліць яшчэ раз высокое становішча адрасата, сілу яго ўлады і значнасць акта, які ажыццяўляецца. Акрамя таго, гэтыя сродкі надаюць дакументу асаблівыя характеристары урачыстасці” [7, с. 12] (С.С. Волкаў пісаў, што этикетныя элементы выконваюць эмацыянальна-экспрэсійную функцыю, “адпаведным чынам афарбоўваючы ўвесь кантэкт акта” [1, с. 112]). Дададзім, што сёння побач з намінацыямі *формулы маўленчага этикету, этикетныя формулы, этикетныя камунікемы* ў лінгвістыцы набывае папулярнасць тэрміналагічнае найменне *камунікатыўна-семантычныя групы*, уведзенае ў навуковы ўжытак Н.І. Фарманоўскай для абазначэння “сукупнасці камунікатыўных моўных адзінак, якія тыпізавана выражаютыя тыя ці іншыя сэнсы маўленчых інтэнцый” [цыт. па: 6, с. 52].

У дадзеным артыкуле разгледжана функцыянованне ў старабеларускіх дакументах этикетных формул з кампанентам *милость* (*ваша милость, твоя милость, его милость, Божья милость*).

Матэрыялам для даследавання паслужылі дзелавыя тэксты з выдання “Полацкія граматы” [5] (уключае 325 розных у жанравых адносінах документаў 1263–1513 гг., якія былі створаны ў Полацку або былі звязаны з ім і асвятлялі яго ўнутранае жыццё, сувязі з замежнымі дзяржавамі).

Ваша милость. Дадзеная этикетная формула (з пералічаных вышэй вызначаеца шырокай рэпрэзентатыўнасцю) мела месца пераважна ў дыпламатычных документах, адрасаваных гарадскім уладам Рыгі і Лівонскага магістрата (аб адметнасцях іх структуры і лексічнага складу: гл. [3]). Назіранні паказваюць, што дадзеная формула, акрамя фатычнай і прагматычнай функцыі, выконвала таксама

намінатыўную функцыю, калі з'яўлялася абазначэннем адрасата, які першы раз згадваўся ў пачатковым пратаколе дакумента, пры яго паўторным упамінанні. Параўн.: **Wt** пана Олехна Судимонтович(а) подчашег(о) **шсвеценог(о)** корол#, воеводы полоцког(о), ростропным мужем, буръмистру и р#дъц#м и всим мещаном Рызького мѣста. Давамы вам поздоровенye сим нашим листом. А за тым пишем вашей милости, здѣсь до нас **шсп(о)д(а)ръ** король **шсвеценыи** прислац листъ... и мы том листъ послали къ вашей м(и)л(о)сти (111, 1463³; гл. таксама дакументы пад нумарамі 89, 1449; 90, 1449–1450; 112, 1463; 154, 1475 і інш.). Адресат быў прадстаўлены сукупнасцю назваў афіцыйных калектыўных або калектыўных і індывідуальных асоб (звычайна без указання імёнаў і прозвішчаў⁴), значна радзей канкрэтнымі афіцыйнымі асобамі. Параўн.: Паном і приятелем и суседомъ нашим, пану воитоу и бурмистромъ и р#дц#м и мѣщаном и всѣмоу поспольству Ризког(о) мѣста наша приятель (154, 1475) – **Wt** пана Ондреева намѣстника воевод(ы) полоцкаго пана Ивана и **wt** бояр полоцкых и **wt** всего посполства приятелем нашим милым посадником ризкым и всим ратманом чelobitye (81, 1447) – Г(оспо)дину моему пану Радивону⁸ Ляморту⁸, бурмистру⁸ Ризког(о) мѣста, и приятелю моему пану Гану⁸ Красному⁸ **wt** пан(а) Зеновьевы (186, 1482). Экзэмпліфікацыйны матэрыял паказвае, што пры ўказанні адрасата выкарыстаны лексемы *панъ, приятель, суседъ* (ужываліся пры звароце кіраўніка дзяржавы да асобы, роўнай яму па статусе і займае пасадзе, з'яўляліся сродкам выражэння павагі, пашаны да асобы), а таксама інтэнсіфікатары ветлівасці – кампліментарныя азначэнні тыпу *мілый* (81, 1447), *почестливый, опатрный* (124, 1465), *растрапный* (128, 1466), *почестливый и растрапный* (134, 1468–1469) і інш., прызначаныя садзейніцаць эфектыўнаму ўзаемадзеянню камунікантаў, спрыяльнаму і паспяховаму ўстанаўленню, працягу і завяршэнню зносін. У намінатыўнай функцыі дадзеная формула была прадстаўлена ў асноўнай частцы

³ Тут і далей указаны парадкавы нумар дакумента ў выданні “Полоцкие грамоты” і год яго стварэння.

⁴ Выключэнне складае абазначэнне адрасата ў дакуменце № 104 за 1459 г.: **Wt** пана Петра Монтикирьд(о)вича ... при"тэлемъ нашимъ и суседомъ, пану Гануси и всімъ ратманомъ ризьскимъ.

дышламатычных дакументаў, якая складалася з асобных сэнсавых блокаў. Як правіла, першы блок утрымліваў фармулёўку па сутнасці пытання, якое з'явілася падствай стварэння пасланняў, і пачынаўся наступнымі выразамі: Што ваша м(и)л(о)сть пишете до мене жалуючис#... (130, 1466); А таксама възвы#авл#емъ вашей м(и)л(о)сти... (157, 1475); потым размяшчалася рашэнне ці прапановы па рашэнні ўказанага вышэй пытання, просьба, інфармаванне аб чым-н. і пад., якім папярэднічалі выразы тыпу: Протож, штобы ваша м(и)л(о)сть справедливость оу том очинили (117, 1464); И мы ваше м(и)л(о)сти просим (158, 1476). У пачатковым пратаколе, дзе адзначаюцца *inscriptio* (абазначэнне асобы, якой накіраваны дакумент), *intitulatio* (абазначэнне асобы, ад якой зыходзіць дакумент), *salutatio* (прывітанне), *optatio* (пажаданне), зафіксавана ў дакуменце № 159 за 1476 г.: Ваше м(и)л(о)сти, нашим милым приятелем и соуседом, пану боурмистроу и воиту и р#дцам и всім мяшчанам Ризького мястэства шт бояръ полоцкых... Ради слышим ваше м(и)л(о)сти здоровье... Б(о)гъ даи ваше м(и)л(о)сти жити здоровым... И мы вашей м(и)л(о)сти здоровью радоуемс#. Як абазначэнне адрасата формула была дастаткова ўжывальна. Так, у дакуменце № 175 за 1480 г. яна сустракаецца 19 разоў (ужыта ў розных склонавых формах) у 43 радках асноўнай часткі тэксту, № 163 за 1476 г. – 9 разоў у 31 радку, № 128 – 2 разы у 5 радках асноўнай часткі, № 118 – 7 у 30 радках;

служыла формай ветлівага звароту да адрасата: И ваша м(и)л(о)сть тых шпытаите... И штпишите ваша м(и)л(о)сть ихъ рѣчи к нам слугою нашимъ Шахомъ, как тыи добрыи люди вашои м(и)л(о)сти бывутъ говори-ти (104, 1459; гл. таксама 125, 1465; 127, 131, 1466; 134, 1468–1469 і інш.). У такіх кантэкстах пры формуле звычайна ўжываўся дзеяслово загаднага ладу, самі ж яе кампаненты мелі форму толькі назоўнага склону. У кампазіцыі дакументаў *ваша милость* у якасці ветлівага звароту была прадстаўлена у сэнсавых блоках асноўнай часткі і ў канцавым пратаколе (сэнсавы блок *optatio*): И ваша дѣви м(и)л(о)сть того права ему не чините, а переводите – А далѣ оставите, ваша м(и)л(о)сть, въ добром здоровыи з божс(ъ)ю помоцью (136, 1469). У асобных дакументах побач з гэтай формулай адначасова выкарыстоўваліся спалучэнні тыпу *наши милии суседи и приятели, панове, мудрые и велебные панове*: И, ваш(а) м(и)л(о)сть, мудрыи и вѣл(е)бныя пановѣ, тог(о) посмотритѣ (177, 1480; гл. таксама 135, 1469; 158, 1476; 174, 1480 і інш.), што станоўча ўпłyвала на ўзмацненне камунікатыўнага ўздзейння адрасанта на адрасата.

Твоя милость. Формула сустракаецца некалькі разоў пры абазначэнні адной афіцыйнай асобы, названай у *inscriptio*: добродородному и почестливому, велѣбному и шл#хотному, растропному и шпатрьному мужу, пану Ганусу Пилиповичу, буръмистръ Ризког(о) мястэства, брату моему милому (141, 1470; 103, 1459). Зафіксавана ў раздзелах пачатковага

пратакола (у форме роднага склону: слышал здоровье твое м(и)л(о)сти ... и твое м(и)л(о)сти пан^ѣкі) і асноўнай часткі (у форме назоўнага і давальнага склону): што будеть твое м(и)л(о)сти **шт** нас словом мовити ... и тво# бы м(и)л(о)сть ему во всѣм в том вѣриль.

Его милость. Формула традыцыйна адзначаецца пры тытулаванні кіраўніка дзяржавы, пры гэтым суправаджаеца найменнямі *осподаръ* ‘правіцель’, *отецъ*, *панъ*, *король*, *кроль*, эпітэтамі *великий*, *наяснейший*, *освенченый*: *шсп(о)д(а)ръ наш* *шсвенченны к(о)р(о)л(ь)* его м(и)л(о)сть (116, 1464); *пан наш* его м(и)л(о)сть *шсвешенны крол(ь)* оумовил з вашею м(и)л(о)стью (147, 1471). Акрамя таго, выступала ў намінатыўнай функцыі пры абазначэнні манарха, парайн.: И осп(о)д(а)ръ наш его м(и)л(о)сть казал нам товары ваши вѣрнут(ъ)... – Как его м(и)л(о)сть оуказал... (145, 1471); напрыклад, у прывілеі вялікага князя Аляксандра намесніку полацкаму Юрью Пацэвічу ад 10 красавіка 1497 г. формула пераважала ва ўжыванні іменна ў гэтай функцыі (11 разоў з 13). Фіксуецца ў асноўнай частцы дыпламатычных (145, 1471; 146, 147, 148, 149, 1471; 154, 1475, 188, 1482–1488 і інш.) і ўнутрыдзяржаўных дакументаў (144, 1470–1492; 165, 1477–1484; 206, 1492; 210, 1495; 225, 1498). Спарадычна выступае ў пачатковым пратаколе пры называнні адрасанта: **Шт** **на** Юрьевича, маршалка корол# его м(и)л(о)сти (197, 1487–1492; 198, 1487).

Божью милостью. Дадзеная формула, якая служыла “для абазначэння таго, што ўлада кіраўніка дзяржавы паходзіць ад Бога, што яна існуе толькі па міласці Божай” [8, с. 226], мела месца галоўным чынам у разнастайных унутрыдзяржаўных дакументах у раздзеле *intitulatio*, дзе ў складзе тытулатуры (поўнай або скарочанай) спалучалася з займеннікамі *мы / самъ*, іменем правіцеля, назвамі тытула, прыметнікамі, утворанымі ад назваў падуладных тэрыторый: Мы, Александр, бож(ъ)ю м(и)л(о)стью великии кн(я)зь литовскii, рускii, жомоитскii и іных, пан и дедич (226, 1498, прывілей); Сам Александр, бож(ъ)ю милост(ъ)ю великии кн(я)зь літ(о)вскii (206, 1492, прывілей); Сам Александр, бож(ъ)ю милост(ъ)ю (207, 1492; прывілей; 210, 1495, вырак; 211, 1495, 219, 1497, пацвярджэнне). Звяртае на сябе ўвагу адзінкавы прыклад ужывання гэтай формулы ў пачатковым пратаколе паслання палаchan рыжскаму гарадскому савету без пералічаных вышэй складнікаў тытулатуры: Б(о)жьею м(и)л(о)стью и вѣликого корол# здоровьем (89, 1449).

У пасланнях, напісаных ад імя прадстаўнікоў праваслаўнага духавенства, спалучэнне *милость божия* (*божья*) (з постпозіцыйным размяшчэннем залежнага кампанента) служыць абазначэннем боскай сілы, якая даруеца Богам чалавеку для выратавання, і прадстаўлена звычайна ў раздзеле *optatio* канцавога пратакола: А м(и)л(о)сть б(о)жия и мое бл(а)г(о)с(лове)ние да будем(ъ) с вами (14, 1392–1415); А мил(о)сть б(о)жия боудь с вами (160, 1476), А м(и)л(о)сть бож(ъ)ия и пр(е)ч(и)стое ег(о) м(а)т(е)ри и с(вя)того Николы да ес(ть) с вами (188, 1482–1488; гл. таксама 58, 1440–1446; 76, 1446; 181, 1481).

Такім чынам, разгледжаныя этикетныя формулы вызначаюцца шырокай рэпрэзентатыўнасцю ў розных па змесце і прызначэнні документных тэкстах даўняй Полаччыны, якія ў пісьмовай форме ілюстравалі дыстанцыйныя дзелавыя зносіны. Iх выбар і выкарыстанне абгрунтаваны, накіраваны на рэалізацыю пастаўленай мэты зносін, дасягненне эффекту ўздзеяння адрасанта на адрасата. Наяўнасць этикетных формул сведчыла аб існаванні ў грамадстве сукупнасці нормаў і традыцый камунікацыі, у тым ліку пісьмовай, і іх захаванні носьбітамі мовы.

Літаратура

1. Волков, С.С. Лексика русских члобітных XVII века: Формуляр, традиционные этикетные и стилевые средства / С.С. Волков. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1974. – 164 с.
2. Дерягин, В. Я. Русская деловая речь на Севере XV–XVII вв.: автореф. дис. ... докт. филол. наук: 10.02.01 / В.Я. Дерягин; АН СССР, Ин-т русск. яз. – М., 1980. – 50 с.
3. Паляшчук, Н.В. Жанравыя адметнасці полацкіх дакументаў / Н.В. Паляшчук // Полацкія чытанні–2017: зб. матэрыялаў Рэсп. навук.-практ. канф., Полацк, 2 верас. 2017 г. / Нац. акад. навук Беларусі, Цэнтр даслед. беларус. культ., мовы і літ., Ін-т мовазнаўства; навук. рэд. І.Л. Капылоў. – Мінск, 2017. – С. 154–164.
4. Паляшчук, Наталля. Этыкетныя адзінкі ў старабеларускай дзелавой пісьменнасці / Наталля Паляшчук // Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystes kalbos, kultūros ir raštijus tradicijos. – Vilnius, 2009. – S. 145–151.
5. Полоцкие грамоты XIII – начала XVI вв.: в 5 вып. / АН СССР, Ин-т истории СССР; сост. А.Л. Хорошевич. – Москва, 1977–1985. – Вып. 1–5.
6. Судаков, Г. В. Эволюция устного речевого этикета в Московской Руси XIV–XVII вв. / Г.В. Судаков // Вестн. Томск. гос. ун-та. – 2018. – № 429. – С. 51–57.
7. Чащина, Е.А. Речевой этикет деловых текстов Московского государства: автореф. ... дис. канд. филол. наук: 10.02.01 / Е.А. Чащина; Моск. гос. заоч. пед. ин-т. – М., 1991. – 15 с.
8. Энциклопедический словарь. Т. IV. Бибургъ-Босха; под ред. И.Е. Андреевского; изд. Ф.А. Брокгауз, И.Е. Ефрон. – СПб.: Типо-Литография (И.Е. Ефона), 1891 с. – 472 с. + VIII с.

Т.Л. Памазенка

(малодшы навуковы супрацоўнік
Цэнтра даследаванняў беларускай культуры,
мовы і літаратуры НАН Беларусі)

ЛЕМА І СПОСАБЫ ЯЕ ПРАДСТАЎЛЕННЯ Ў ПЕРАКЛАДНЫХ ТЭРМІНАЛАГІЧНЫХ СЛОЎНІКАХ

Сучасная лексікаграфія надае досыць вялікую ўвагу вывучэнню праблем структурацыі розных тыпаў даведнікаў. У прыватнасці, аналізу тэрміналагічных слоўнікаў з улікам класіфікацый кампазіцыйных параметраў у тэорыі слоўнікавай справы прысвежаны публікацыі А. Герда, С. Грынёва, З. Камаровай, Ю. Марчука, І. Маткінай, С. Нільсаны, А. Супранскай, В. Табанаковай, С. Шэлава, Х. Бергенхольца і С. Тарпа,